ЧОХИЛЛИК ВӘ БИРИЛЛИК ОТЛАРЫН ШОРАНЛЫ АҒЫР ТОРПАГЛАРЫН МӘНИМСӘНИЛМӘСИНДӘ РОЛУ

Т.Һ.БАБАЈЕВА, З.М.АБДУЛЛАЈЕВА,
кәнд тәсәррүфаты елмләри намизәдләри

"Ерозија вә Суварма" Елм Истеһсалат Мәркәзи

Мә'лумдур ки, Хәзәрсаһили овалығы торпагларынын шоранлы олмасы мелиоратив чәһәтдән бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Бу торпаглары кәнд тәсәррүфаты биткиләри алтында мәнимсәјиб јүксәк мәһсул алмаг үчүн онларда јуманы мүтәрәгги вә сәмәрәли үсулларла апарылмасы вачиб мәсәләләрдән биридир. Она көрә массивин торпагларынын мелиорасија олунмасыда кимјәви мелиорантларын тәтбигининин хүсуси әһәмијјәти вардыр. Бу әснада бир нечә вариантда јума апарылмыш вә мүхтәлиф гапалы днерләрарасы мејданчаларда чохиллик вә бириллик гијмәтли, перспектив от биткиләри сәпилмишдир.

Торпагда гида маддәләринин мүнтәзәм сурәтдә топланмасы вә бунунла онун мүнбитлијинин бәрпа олунмасы әсасән чохиллик вә бириллик јем отлары алтында баш верир. Белә ки, биткиләр өз векетасија дөврүнү гуртардыгдан сонра чүрүмәјә мә'руз галаркән Са, Мд, Ка елементләринин суда һәлл олан бирләшмәләри сәтһ сулары васитәсилә торпағын алт гатларына кечир.

Апарылмыш тәдгигатлар нәтичәсиндә мүәјјән едилмишдир ки, дүзкүн агротехника сајәсиндә чохиллик вә бириллик отларын инкишафында торпағын әкин гатында чүрүнтү вә көк күтләси топланыр. (Конокова, 1983). Чохиллик вә бириллик отлар минерал күбрәләр фонунда торпагда һумусун вә гида маддәләринин мигдарыны артырмыш олур. Бу отлар торпагда чүрүнтү әмәләкәлмә просесиндә ики дәфә иштирак едир. Бир онларын инкишаф мәрһәләсиндә, јә'ни көкләриндән ајрылан ризосфер бактеријаларынын инкишафында вә бир дә әкин гатынын шумлашмасындан сонра көк галыгларынын чүрүмәси дөврүндә (Келтсер, 1973).

Чохиллик вә бириллик отларын тә'сири нәтичәсиндә торпағын азот режими јахшылашыр. Бу отларын алтында үмуми азотун мигдары көһнә шум саһәләринә нисбәтән бүтүн һалларда артыг мүшаһидә олунур. Белә ки, Шурабад массивиндә дузлардан јујулмуш боз торпагларда чохиллик вә бириллик отларла апардығымыз тәчрүбәләрдән мүәјјән олмушдур ки, икииллик тәмиз јонча сәпини алтында үмуми азотун мигдары 0,12-0,13%, гарышыг сәпиндә (арпа+сорго+јонча) 0,14-0,15% олдуғу һалда бу көһнә шумда 0,10% тәшкил едир. Тәчрүбәләр көстәрди ки, чохиллик вә бириллик отларын гарышыг сәпининдә торпагда давамлы структура әмәлә кәлир. Бу исә торпағын сусыздырма вә суһопдурма габилијјәтини артырыр. Бундан башга чохиллик вә бириллик отларын инкишафы нәтичәсиндә торпагда јумадан сонра јердә галан гуру галығын мигдары азалмыш олур.

Шурабад массивиндә јујулмуш торпагларын мүнбитлијини бәрпа едиб, әкин дөвријјәсинә салмаг перспектив гијмәтли (јүксәк) чохиллик вә бириллик јем отларын сәпини 1993-чү илин јазында давам етдирилмишдир. Чохиллик вә бириллик јем отлары дренләрарасы (ДII-Д12,-Д13-Д14) мејданчаларда сәпилмишдир.

1)вариант - нәзарәт (тәбии от өртүјү);

2)вариант - гарышыг сәпин (арпа+-сорго+јонча) Д11-Д12 дренләрарасы мејданчада;

3)вариант - тәмиз сәпин (јонча) Д12-Д13 дренләрарасы мејданчада;

4)вариант - тәмиз сәпин (јонча) Д13-Д14 дренләрарасы мејданчада;

Тәчрүбә мејданчаларында 1993-чү илин пајызында (октјабр) кечирилмиш пајыз сәпини үзәриндә мүшаһидәләр 1994-чү илин мај ајында апарылмышдыр.

1-чи чәдвәл

Чохиллик вә бириллик отлар алтында истифадә едилмиш боз торпагларын јумадан сонра әсас тәркиб һиссәләри

Кәсимләрин сајы	Дәрин-лик, см	Һигроско-пик су,%	Һумус %	Үмуми азот,%	Гида маддәләри, мг/кг P_2O_5	K_2O	Карбонатлыг CO_2-ә $CaCO_3$ көрә,%	Гуру галыг %
НӘЗАРӘТ								
9	0-30	2,6	2,0	0,10	18,6	250,0	8,5	1,85
	30-50	2,8	1,4	0,06	14,3	160,0	9,3	1,90
ТӘМИЗ СӘПИН (ЈОНЧА) Д-13-Д-14 ДРЕНЛӘРАРАСЫ МЕЈДАНЧА								
7	0-30	2,8	2,3	0,12	20,0	265,0	7,6	0,32
	30-50	3,2	1,5	0,06	14,8	165,0	8,2	0,67
ТӘМИЗ СӘПИН (ЈОНЧА) Д12-Д13 ДНЕРЛӘРАРАСЫ МЕЈДАНЧА								
5	0-30	2,8	2,4	0,12	21,6	272,0	7,2	0,31
	30-50	3,4	1,6	0,06	15,1	170,0	7,8	—
ГАРЫШЫГ СӘПИН (АРПА+СОРГО+ЈОНЧА) 11-12 ДРЕНЛӘРАРАСЫ МЕЈДАНЧА								
II	0-30	3,6	2,6	0,13	22,9	280,0	6,8	0,27
	30-50	3,7	1,6	0,06	15,5	175,0	7,0	0,34

Перспективли вә гијмәтли чохиллик вә бириллик јем отларынын икииллик инкишафы нәтичәсиндә дузлардан јујулмуш боз торпагларын физики-кимјәви хассәләриндә көзә чарпачаг дәјишикликләр баш вермишдир. Беләки, нәзарәт вариантында һумусун мигдары 2,0%, үмуми азот 0,10%, мүтәһәррик фосфор (P_2O_5) 18,6 мг.кг., дәјишән калиум (K_2O) 250 мг. кг., карбонатлар 8,5 вә гуру галыг 1,85%-ә чатдығы һалда, тәмиз сәпин (јонча) вариантында (Д13-Д14 дренләрарасы мејданчада) мүвафиг оларак 2,3;0,12;20,0;-265;7,6 вә 0,31, тәмиз сәпин (јонча) вариантында (Д12-Д13 дренләрарасы мејданчада) 2,4;0,12;21,6; 272;7,2;0,31 вә гарышыг сәпин (арпа+сорго+јонча) вариантында бу 2,6;0,13;22,9;280;6,8; вә 0,27 тәшкил етмишдир.

2-чи чәдвәл

Чохиллик вә бириллик отларын пајыз сәпини (1993) көстәричиләри

Гапалы дренләрарасы мејданчалар	Тәчрүбә вариантлары	Көкләрин көстәричиләри (0 50 см гатда) чәкиси, г	узун. см	Мәһсулдарлыг с/ha	Артым %
Д12	Нәзарәт	68,5	552,4	14,1	
	Гарышыг сәпин	118,4	719,5	42,5	28,4
	(арпа+сорго+јонча)	348,2	2090,2		
Д12-Д13	Тәмиз сәпин	102,2	668,1	38,6	24,5
	(јонча)	306,5	1980,3		
Д13-Д14	Тәмиз сәпин	100,3	665,4	35,3	21,2
	(јонча)	295,4	1891,5		

Чохиллик вә бириллик отларын јаз сәпини (1994) көстәричиләри

Гапалы дренләрарасы мејданчалар	Тәчрүбә вариантлары	Көкләрин көстәричиләри (0 50 см гатда) чәкиси, г	узун. см	Мәһсулдарлыг с/ha	Артым %
Д12	Нәзарәт	64,2	498,4	13,2	—
	Гарышыг сәпин	109,2	685,7	38,1	24,9
	(арпа+сорго+јонча)	294,8	2057,5		
Д12-Д13	Тәмиз сәпин	87,4	608,3	35,4	22,2
	(јонча)	259,5	1890,3		
Д13-Д14	Тәмиз сәпин	81,8	604,5	33,6	20,4
	(јонча)	246,3	1801,5		

Көрүндүјү кими сәпин вариантларында чохиллик вә бириллик отлар алтында үзви маддәләрин топланмасы мүхтәлиф дренләрарасы мејданчаларда мүхтәлиф мигдардадыр. Тәчрүбәләрдән мә'лум олмушдур ки, дүзкүн агротехники гајдалара торпағы бечәрдикдә чохиллик вә бириллик отларын икииллик инкишафында анчаг әкин гатында 4-6 т/һек. чүрүнтү вә 6-7 т-дан чох көк күтләси топланыр. Чохиллик вә бириллик отлар минерал вә үзви күбрәләр фонунда һумусун мигдары 0,3-0,6 артырмышдыр. Карбонат вә гуру галығын мигдарыны исә мүвафиг олараг 0,9 вә 1,53%-дән 1,7 вә 1,58%-ә гәдәр азалтмышдыр.

Дејиләнләрә әсасән ашағыдакы нәтичәләрә кәлмәк олар - чохиллик вә бириллик отларын инкишафы торпағын физики-кимјәви хассәләрини јахшылашдырыр, галыг дузлары нејтраллашдырыр вә бунунла мүнбитлији бәрпа едир.

Әдәбијјат

1.Абдујев М.– Азәрбајчанда шоракәт торпаглар вә онларын јахшылашдырылмасы Азәрнәшр., 1961, с.67

2.Беһбудов Ә.К – Шоран торпагларын мелиорасијасы "Колос" нәшр. М, 1981, с.240 (рус дилиндә).

3.Кононова М.М. – Пути накоплен. органического вещества в бросовых землях родированных районов. Торпаг ерозијасы топлусу, 1983. с.265 (рус дилиндә).

АБШЕРОНУН АНТРОПОКЕН ТӘ'СИРИНДӘН ДӘЈИШИЛМИШ СУВАРЫЛАН БОЗ-ГОНУР ТОРПАГЛАРЫ

Р.И.МИРЗӘ-ЗАДӘ, Н.Һ.ОРУЧОВА,
кәнд тәсәррүфаты елмләри намизәдләри

Азәрбајчан ЕА-нын Торпагшүнаслыг вә Агрокимја Институту

Узун мүддәт инсанын интенсив тәсәррүфат фәалијјәтинә мә'руз галмыш суварылан торпаглар сабит мүнбитлијә малик олуб јүксәк биоложи фәаллығы вә мәһсулвермә габилијјәти илә сечилир. Антропокен тә'сирә, хүсусилә, интенсив суварма вә бечәрмәјә мә'руз галмыш боз-гонур торпаглар кәскин морфокенетик, физики-кимјәви дәјишикликләрә уғрамышдыр. Бу торпагларын фундаментал-комплекс өјрәнилмәси апарылмамыш, морфокенетик диагностикасы, тәкамүлү, агрономик тәснифаты, потенсиал мәһсулдарлыг дәрәчәси мүәјјән едилмәмишдир.

Мүасир шәраитдә антропокен мәншәли, хүсусилә, интенсив суварылан вә бечәрилән боз-гонур торпагларын комплекс өјрәнилмәсинә, јени тәләбләрә чаваб верән морфокенетик диагностикаја, торпагларын мәһсулвермә габилијјәтинин мүәјјән едилмәсинә еһтијач вардыр. Бу мәгсәдлә Торпагшүнаслыг вә Агрокимја институтунун торпагларын кенезиси, чоғрафијасы вә хәритәчилији лабораторијасында ашағыдакы мөвзуда: "Суварылан боз-гонур торпагларын антропокен тә'сирдән дәјишилмәси вә онун мәһсулдарлыг габилијјәти" мөвзусунда иш апарыб. Ишин мәгсәди торпагларын кенетик әламәтләриндә баш верән дәјишикликләрин өјрәнилмәси вә мүшаһидә мәнтәгәләринин торпаг өртүјүнүн (1:5000) хәритәләринин тәртиби, торпагларын мүнбитлијинин бәрпасы мәгсәди илә комплекс агромелириотив тәдбирләрин тәртибидир.

Азәрбајчанда суварылан боз-гонур торпагларын типик формалары, хүсусән, онун суварылан нөвләри Абшерон јарымадасында јајылмышдыр. Абшеронун чох гуру (семарид) субтропик иглим шәраити (јајы исти вә гураг, гышы мүлајим, нәмләнмә әмсалы 0.3-0.5, просесләр кәскин рүтубәт чатышмамазлығы шәраитиндә кедир) боз-гонур торпагларын әмәләкәлмәси үчүн әлверишлидир. Зона бөјүк потенсиал истилик енержисинә маликдир вә кәнд тәсәррүфаты биткиләринин бол мәһсул вермәси үчүн сүн'и сувармаја еһтијач вардыр. Беләликлә, боз-гонур торпагларын антропокен тә'сирдән дәјишилмәси вә онун мәһсулдарлыг габилијјәти-